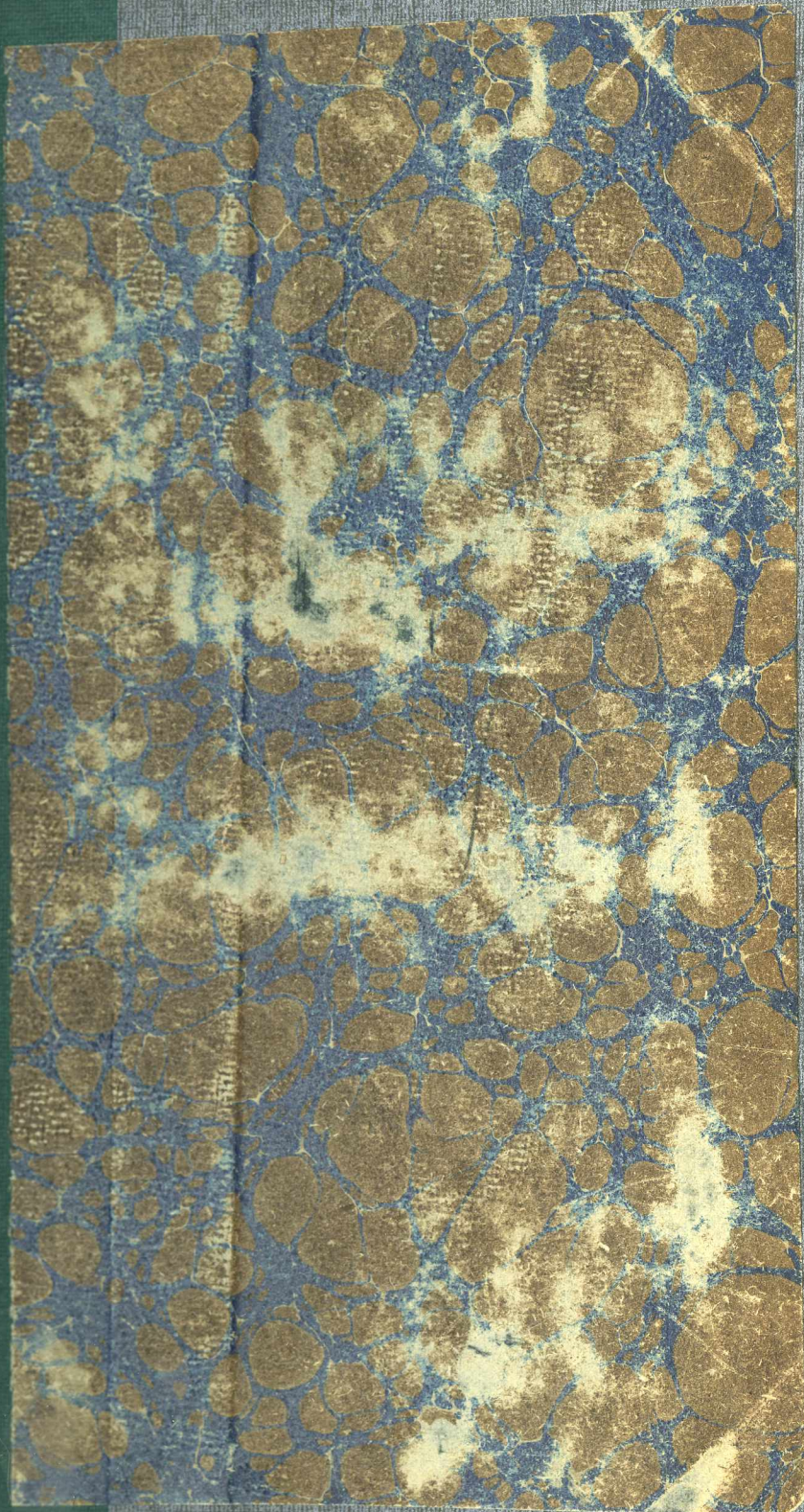

Politikai
röpiratok.

127.

127
1117

A

Herczeg Eszterházy-féle

Katastrophá.

Társadalmi és gazdasági tanulmány

Wessely József,

IRODALMI FŐ-FELÜGYELŐTŐL.

(Az Oesterreichische Revue után)

7.

PEST,

KIADJA RÁTH MÓR.

1865.

DE BALLAGI GEZA.

Kérdeni fogják, hogyan engedhetem meg magamnak, nyilvánosságra hozni oly viszonyokat melyek alapjukban tisztán magános természetűek.

Részemről nem vettem volna magamnak szabadságot rá; de miután e szomorú eset már úgy is a nyilvánosság elébe hozatott, még pedig éppen nem részrehajlatlanúl, úgy hiszem, megragadhatom a szót, hogy a végzeteljes Eszterházy-féle eseményekből, az általános jóllét érdekében, hasznos újmutatásokat mutassak fel hazai birtokos nemességünknek és hogy a nemzetgazdaságnak, valamint a társadalom tudományának fontos tanaik kiegészítésére értékes anyagot szolgáltatassak.

E gazdasági tanulmány némileg kiegészítő része az Eszterházy hercegi család történetének. *)

---

*) Lásd : „Österreichische Revue.“

I.

Bevezetés.

Az Eszterházy család a legelőkelőbb a magyar földön, a legnagyobb birtoku az ausztriai császárságban, és néhány uralkodó házat kivéve a legtekintélyesebb és gazdagabb, vagy legalább lehetne Európában.

Még most is, midőn az egykori urbéri szolgáltatnak, az adómentességnek s a nemesség egyéb hasznóhajtó kiváltságainak vége van, és a parasztok erdőlési joga földátengedéssel megváltatott, a hercegi uradalmak (93 négyszögmmfd terület, 720,000 hold saját birtokkal*) értéke, legcsekélyebb számítással 45 millió, sőt valóbbszerűleg 60, vagy még ennél is több millió forint**), oly évi jövedelemmel,

---

*) Hajnik Imre az „Österr. Revue“ 4-dik kötetében az Eszterházy hercegi birtokról a következő adatokat közli: „123,400 hold szántóföld, 615 hold kert- és szőlőföld, 68,300 hold rét, 88,200 hold legelő, 4440 hold nádas, 406,000 hold erdő, összesen 716,000 hold. — Régibb kimutatásokban az Eszterházy birtok 894,000 holdra van téve, melyből 563,000 hitbizomány, 31,000 allodium. Ujabb felmérések bebizonyították, hogy ez adatok messze járnak a valóságtól. Ha e régibb számokat kijavítjuk, s hozzájuk tesszük még a mi a hercege lesz a közös legelők elkülönítése után, az összes terület 710,000—720,000 holdat teend.

**) Ha a hercegi birtokot a földadó-kataster tiszta bevétel tételei szerint ötszázalék kamatláb alkalmazásával tőkésítsük, 45,156,000 forint kerül ki összevágul, melyből 35,329,000 fit az uradalmakra, az épületeket és királyi haszonvételeket beleszámítva, esik : 7,997,000 forint irtmányokra és remanentialis földekre,

mely soha se volt kevesebb 800,000 forintnál, de volt 1,700,000 forint is, és fölemelkedhetett volna 2,000,000 forintra.***)

Ily roppant gazdagság egy legrégebb, nemesi és legmagasabb rangú család kezében, egy oly család kezében, mely a haza és a trón iránti szolgálataival a népnél, valamint az uralkodónál legfőbb jelentőséget vívott ki, mulhatatlanúl képesítette a fényes hagyományok mostani képviselőjét, hogy eszményképe legyen egy „országnagy“-nak! Ily óriási gazdagságnak az Eszterházyakat abba a szerencsés helyzetbe kelle hoznia, hogy szavaik nyomatékosak legyenek a haza ügyében; hogy támaszai legyenek a monarchiának, a jognak, és a marandónak a változandóságban; a földmivelést, ipart, tudományt és művészetet, egy szóval a császári birodalom anyagi és szellemi kifejlődését hatalmasan előmozdítsák; a szegényt, szerencsétlent mentőként istápolják, más szókkal, hogy végrehajtsák mindazon valódi lovagias tetteket, melyek egyedül képesek a

---

235,000 frt az árvai uradalombeli birtokrészre és 1,595,000 frt a bécsi, pestbudaí, sopronyi és veszprémi palotákra és házakra. — Mint hitbizományt és allodialis birtokot tekintve, a birtokok értéke e kettő között 39,350,000 frtra és 5,806,000 frtra oszlik. Azonban e számítás bebizonyíthatólag alatta áll az igazságnak. Ha ezt a főbb tárgyak valódi értékéről gyűjtött biztos adatok után kijavítjuk, 60,000,000 összeg kerül ki, melyet annál inkább el lehet valódi értékül fogadni, mivel összhangzik a ténnyel, hogy a birtokok jövedelmét már eddig is fel lehetett volna 2 millióra emelni.

***) Schulhoff a lelépett fő uradalmi felügyelő emlékiratában: „Staatsgüter und Grossgrundbesitz. Wien. 1862.“ azt írja, hogy az évi jövedelmet felülemelte volna két millió. Ha ez eredmény még eddig el nem éretett, ez állítás legalább egy bizonyíték arra, hogy elérhető lett volna, a mi alább még jobban kiderül.

vagyontalant a birtok felosztásának egyenetlenségével kibékíteni, és a népben azt a tiszteletet felébreszteni, a melyre a főbb nemesi családok igényt szoktak tartani! E roppant gazdagság az Eszterházy hercegeknek eszközt szolgáltatott, hogy házi életüket a legfényesebb lábra állítsák.

Egy ily rendkívüli gazdagság igenis alkalmas, mind ez irigylésre méltó szolgálatokat megtenni, de csak addig, a míg valódi és nem kiürült edény.

Most már lássuk, hogy áll a dolog jelenleg a példabeszéddé vált gazdagsággal.

II.

A vagyonkezelés története a gróf Zichy-féle korszak végeig.

A régi népélcz : „Az Eszterházyak vagy zár alatt, vagy az odavezető úton vannak“, eléggé jellemzi a körülményeket, melyek már a korábbi családők alatt uralkodtak.

A mostan uralkodó Pál herceg, midőn majoratusába 1833-ban belépett, eladósodva találta azt. 1836-ban kötötték a már jobbadán visszafizetett 7 milliós sorsjegykölcsönt, s csak hamar reá 1844-ben a 6½ milliós részletkölcsönt. Ámbár e kölcsönök föltételei a mostani mérvek szerint tekintve, nem épen kedvezőtlenek, mégis csak keveset segítettek velük. E változások, melyek 1848-ban a nagy birtokot érték, és a rögtönös átmenet a robotról egészen más gazdasági rendszerre nagy rázkódást idéztek

elő a birtokok jövedelmeiben. A nevezett kölcsönműtételek inkább elfedték a helyzetet, mintsem javították, és a hercegi pénztár zavarai úgyszólván údültekké lettek.

A míg a 10 millió értékű földtehermentesítési kötvény, mennyit a herceg kapott, megvolt, az avatatlan a helyzetet aránylag kedvezőnek tarthatta. De miután ez oldalról több utólag nem jöhetett, bekövetkeztek a válságos pillanatok.

Hogy a nyomasztó kötelezettségeknek eleget lehessen tenni, jövő aratások eredményei eladattak, a lejárt adósságok határidejének meghosszabbítása áldozatokkal vásároltatott meg, és 1860-ig az adósság 24 millióra szaporodott míg a birtok jövedelme csak körülbelül egy milliót tett, melyből az évpénzek és a központi kormányzat költségeinek fedezése után, mintegy 570,000 firt maradt a passivák fedezésére,*) mely összeg a meglevő adósság kamatául sem volt elég.

Igy állandó lón a rémítő deficit, ámbár az uralkodó herceg az Eszterházy-ház feje csak szegényes 155,000 firt évpénzt, és a majoratus örököse Miklós herceg 60,000 firt évpénzt vett magának.

E válságos helyzetben a herceg kívánatára a

---

* A hercegi könyvvitel hitelt érdemlő kimutatásai szerint 1852—1860-ig a hercegi főpénztárhoz befolyt jövedelem évi átlagban 1,106,400 firt és az évpénzek valamint a bécsi központi iroda és főpénztár költségei 492,900 firt. A „Morgenpost“-nak egy július 15-diki cikkében, mely valószínűleg a leköszönt igazgatók köréből származott, az áll, hogy 1860-ban a birtokok jövedelme 791,000 firt volt, mi nem ellenkezik a fennebbi adattal, ha t. i. az vétetik tiszta jövedelmül mi az évpénzek levonása után marad.

Császár Ő Felsége 1860-ban,*) a földbirtokosok szakértőiből egy bizottmányt és kormányzóságot alakított,**) hogy ez megmentő javaslatokat tegyen. Ennek első javaslata, hogy 17½ millió értékű földbirtokot kiszakaszszanak és eladjanak, és a bevett összeggel a pénzügyet rendezzék, nem nyerhette meg a herceg beleegyezését, hogy nagy birtoka ily jelentékenyül csonkíttassék.

Egy második kísérletet Stockam gróf javaslatára és intézése mellett, a Monsz ügyvédtől képviselt belgatársulattal tettek. E társulat 400,000 firt évdíj, és a tizedik éven kezdve, a birtokjövedelme negyed-részének fizetése mellett ajánlkozott az egész majorátust minden kötelezettségeivel negyven évre átvenni, azzal a szándékkal, hogy a birtokokon ipari vállalatokat is állít. Az adósság törlesztésére Monsz 24 millió firtot bocsátott volna rendelkezés alá, mely a hercegi birtokokra betáblázva semmi esetben sem kamatoztatott volna 6% felül. A hercegek és a bizottmány nagy része kedvezőleg fogadták e tervet, és az ügy egy előleges szerződésé fejlődött. Azonban Zichy Ferencz gróf, ki eközben a bizottmányban túlnyomóságra emelkedett, nem tartá azt eléggé előnyösnek, mi az alkudozások félbeszakasztására vezetett.***)

*) A magyar királynak joga és kötelessége, a nagy birtokosok jólétének fentartására a szükséges rendszabályokat, sőt még a zár alá vetést is elrendelni.

**) E bizottmányban voltak néhai Stockau gróf Hapagedlből, a későbbi kormányzó Zichy Ferencz gróf, mint hitbizományi gondnok, az örökösök gondnoka Szögyényi László, Mairan lovag miniszteri tanácsos, a későbbi alkormányzó Wickner udvari tanácsos, végre mint elnök Fesztetics György gróf.

***) A „Morgenpost“ jul. 15-diki idézett cikkében az al-

Egy harmadik terv, melyet Zichy Ferencz gróf és Virkner úr kezdeményeztek, mely szerint a birtokokat Szína, Todesco, Königszwarter és a hitelintézetből álló bécsi társulatnak adták volna haszonbérbe, oly föltételeket foglalt magában, melyeket a bizottmány elfogadhatatlanoknak tartott.

E szorongatott állapotban az uralkodó herczeg azon bizottmányi taghoz fordult, ki a tanácskozásban már rég túlnyomóságra vergődött, egy urhoz, ki mint személyes barátja, rangtársa, hitbizományi gondnok és hazája fia, hozzája nagyon közel állott, és a kinek állása, tapasztalása és összeköttetései kezességet látszottak nyújtani az ohajtott segély iránt. Ez, Zichy Ferencz gróf ő excellentiája, cs. k. főherczeg, most Maximilián császár ő felsége főudvarmestere, egy úr, ki mint birtokos, a déli vaspálya elnöke, a Pannónia alapítója, és részes több más gazdasági vállalatokban és egyletekben, nagy pénzügyéri és felügyelői hirrel birt.

Zichy gróf elvállalta a megbizást azon feltétel alatt, hogy minden határozatok az uralkodó herczeg Pál és a majorátus örököse Miklós herczeg jelenlétében és beleegyezésével hozassanak és hajtassanak végre, és Ő Felségétől a Császártól azonnal ki is neveztetett a majorátus igazgatójának, korlátlan teljhatalommal. Zichy gróf, Virkner Lajos, udvari tanácsost és magyar földbirtokost választotta adlatussá-nak, a vállalkozó és speculáns Schulhoff Jó-

---

kudozások megszakasztásának azt az okát adja, hogy a belgák előbb meg akarták kötni a herczeggel a szerződést, és csak azután akartak a szükségelt tőkék után nézni.

zsefet megtette a hercegi uradalmak főfelügyelőjévé, és az urak 1861-ben munkához kezdtek.

Az eddigi gazdálkodás nem adott kielégítő eredményeket, és az aggasztó passiv-állapotnak nyomasztó jellemét meg kelle szüntetni, mely a többféle czimek alatt libegő kisebb és nagyobb tartozások tetszés szerinti felmondásából állott, melynek következtében rendetlenül s gyakran egészen váratlanul nagy összegeket kelle kifizetni. Voltak oly napok, a melyekben több százezer forint passivát kellett fedezni. Könnyen el lehet képzelni, hogy mily jelentékeny áldozattal kelle ilyenkor a pillanatnyi kiségitést és a határnap meghosszabbítását megvásárolni.

Ezen új kormányzati időszak számára vezérfonalul a következő pontok állapítottak meg :

1.) A nemjövedelmező birtokrészek eladása, hogy azzal a fentartás költsége kevesedjék, a birtok jövedelmezőbbé tétessék, és pénz kerüljön az adósságok fizetésére.

2.) Felhagyása az öngazdálkodásnak és az uradalmaknak nagyban és egészben főbérlőknek huszonkilencz évre bérben adása. Ettől azt várták, hogy a birtok jövedelme jelentékenyül fog növekedni, és a hercegi főpénztár megtelik, minthogy a bérlőket kötelezni lehetett az évi haszonbért előre befizetni, valamint biztosítékul összegeket is tenni le.

3.) A felmondható adósságoknak hosszú lejáratú járadékokká változtatása, melyet annál könnyebben lehetett tenni, minthogy a bérlés sokkal állandóbb és egyformább jövedelmet biztosít.

4.) Ez elvek alapján és névszerint a birtok bérbeadása által nyert adatok nyomán szándék volt a

bérlés idejére adósság törlesztési tervet készíteni, melynek következetes keresztül vitele alapfeltétel, hogy a pénzügyi ziláltság megszüntettségük.

Mielőtt ez alapelveket nyomba követő eredményekről jelentést tennénk, úgy hisszük, hogy előbb a nevezett pénzügyi tervet kell bemutatnunk, mint-hogy ezt úgy kell tekintenünk mint előmunkálatot, melynek követése által a hercegi majoratus ismét virágzó állapotba lett volna helyezendő.

E terv a bevételt 1861-ben 2.630,000 frtra teszi, 1862—71-ig évenként 1.800,000 frtra, ettől kezdve 1877-ig 2 millió frtra, és azután növekedő arányban olyformán hogy 1899-ben t. i. haszonbér ideje lejáráskor 3.111,000 frtot tegyen. A kiadások levonása után, melyek között az évpénzek és nyugdíjak 200,000 frtra, az igazgatás költségei 50,000 frtra számítvák, mialatt a többi rész a kamatozás és szerződés szerinti törlesztés részére vétetik igénybe, marad egy ingadozó összeg 1862. második felében 1.775,000 frt, s azután évenként mintegy 900,000 frt s ez fokozatosan növekszik míg nem 1890-ben 2.200,000 frtot fog tenni. E maradék a libegő adósság törlesztésére és a járadékok kifizetésére szolgál.

Ezen terv szerint a fődolgoz t. i. az adósság ekként alakulna: 1861-ben nov. 1-sején a passiv állapot tett 26.743,000 frtot, melyből 10.142,000 frt kamatos adósság és 16.601,000 frt járadék.*) —

*) A tényleges állapotoknak jobban megfelelő számítás szerint az adósság csak 23.836,000 frt, mi ezen tanulmányban körülbelül 24 millióról fogunk beszélni.

1877 végeig ki fog fizettetni 18.460,000 frt, még pedig ebben az egész kamatozó kölcsön és 8.317,000 frt járadék. Az ekkor még fenmaradó 8.283,000 frt járadékból 1890-ig 3.767,000 frt fog kifizettetni, úgy hogy midőn a birtok a herczeg kezébe vissza megy, nem lesz több csak 4.523,000 frt járadék, melyből 3.754,000 frt az 1844-diki részlet-kölcsönre és 770,000 frt a németalföldi kölcsönre esik, melyek közül az elsőnek törlesztési határideje az 1899-dik, a másodiké az 1901-dik évre esik. — Az 1877-dik évben activ tőke lesz 52,900 frt, mely a kamatozás módja szerint és a birtokok jövedelmének azonnal bekövetkezendő feleslegéből a haszonbér lejártáig 23,792,000 frtra fogna növekedni.

Miután a fennebbiekben a tervet vázoló, melyet a Zichy-Virkner-Schulhoff-féle igazgatás maga elébe szabott, a valódi eredmény előadására térek, melyet az 1861-dik év júniusán kezdve 1864-dik octoberig lefolyt időszakban eszközöltek.

Az évpénzek általában növeltettek valamivel, úgy hogy az uralkodó herczeg részére 137,000 frtban, Miklós herczeg részére 90,000 frtban és Pál herczeg részére midőn ez 1863-ban Londonba ment mint követi attaché 12,000 frtban egyeztek meg.

A bérbeadás nem szüntette meg teljesen a herczegi igazgatásnak előbbi kormányzati költségeit; mert eltekintve a központi iroda és a főpénztári hivatal további fennállásától, felügyelői hivatalokat kellett állítani, melyek a főbérloket kötelezettségeik teljesítésében, névszerint abban szemmel tartásák, nehogy a birtoktőke erejét tulságosan elhasználják;

ezenkívül a herceget illette a birtok képviselőjének kötelezettsége. Röviden a nevezett bevételekből fedezendő költségek oly jelentéktelenül növekedtek, hogy a magasabb bevétel minden értékét elveszti.

Az egész beruházást, melyet a hercegi igazgatóság 2.020,000 frtra becsült, 1.291,000 frtért adták el a főbérlőknek, és oly fizetési határidők engedtetek, melyek által a bevétel, a bérszerződés megkötési idejére t. i. 1861. nov. 1-sőjére visszaszámítva csak 956,500 frtot tesz ki.

A beruházás egy része, melyet a hercegi részről 81,000 frt értékre számítottak, ingyen engedtetett át a bérlőknek oly feltétellel, hogy a bérlés lefolyása után ugyanannyit adjanak vissza.

A bérösszegekbeni elengedések és a beruházások megvásárlásában vagy élvezetében nagy könnyítések daczára a bérösszeg nem folyt be tökéletesen és az igazgatóság szükségesnek látta kölcsönt adni a bérlőknek. 1864. augusztusában a bérösszegbeni hátralék 300,000 forintot és a mondott kölcsön összege 279,000 frtot tett.

Ezenfelül egyéb bonyodalmak is jöttek közbe, melyek az igazgatás főnökeit, kik mint látszik — különböző okokból nem léphettek fel egész erélylyel a bérlők ellen, ezek iránt folytonos engedélyekre bírták; bonyodalmak, melyek a hercegi kormányzatot a bérigazgatás annyira fontos ellenőrzésében megzsibbasztották.

E viszonyok mivoltát alább részletesen előadandjuk.

Mi a kevésbé használható tárgyak eladását illeti, más nevezett beruházáson kívül házak, királyi jo-

gok*) és földek adattak el, s kivált e birtokrészekért jelentékeny összegek tétettek folyóvá, de a melyekből a vásárlóknak engedett részletfizetési határidők miatt 1864. végén körülbelül csak 600,000 frt volt befizetve**).

Azonban a megállapított igazgatási elvek ellenére $1\frac{1}{2}$ millió frt készpénzt fordítottak új vásárlásokra.***)

A művelet legfontosabb része, t. i. a libegő adósság járadéká átalakulása a következő módon kezeltetett:

1861-ben a belga- és hollandi hitelbanktól felvétellett 6 millió frank és 3 millió hollandi forint. — E két 20—40-ig való évi járadékokban visszafizetendő ezüst kölcsönök mintegy 5 millió osztrák frt értékben, átlagosan $84\frac{3}{4}$ frtban adattak, és a hercegi háznak (az ezüst agióra való tekintet nélkül a jelentékeny mellékköltségek beszámításával) többé állanak hét százaléknál****).

Midőn 1863-ban az ekként szerzett összegek ki

*) Földesúri jogok, melyenek: korcsmálási, malom, vadászat és halászati jog.

***) Az eladásokérti összeget annál kevésbé tudhatjuk ki, minthogy az eladás még most is foly.

****) A megvásárolt birtokok magukban foglalják az iregi uradalmat; a Fertő-Szent-Miklósi, Kisvárdai, és Iregi birtokrészeket, mindössze 13,369 hold. Azonban Ireg a gróf Viczay-féle kölcsön és évpénz által van terhelve, mely összesen 618,000 frtot tesz.

*****) A belga kölcsön a következő uradalmakra tábláztatott be: Ozora, Sütör, Boldog-Asszony, Lakompack, Kobersdorf, Keresztur, Szarvkő (Voristán), Kapuvár; melyeknek értéke legkisebb számítással 15 millió, vagy a mi valószínűbb 20 millió. — A hollandi kölcsön, Dombóvár, Kaposvár, Ipoly-Pásztó, Kőszeg, Léka, Léva-Végles összesen 12—16 millió értékű uradalmakkal biztosított.

voltak merítve, és régibb adósságok újabb eszközök felkeresését tették szükségessé Amsterdamból a Société Générale de commerce et d'industrie-nél 6 millió 600,000 hollandi frtos kölcsönt kötöttek, mely ámbár szinte birt a járadék-forma előnyével, de egyébiránt sokkal hátrányosabb volt a most említett kölcsönöknél. A hercegi háznak a kiállított kötvények hatodrészét névszerinti értékben és oly feltétel alatt kelle átvennie, hogy 1867. octobere előtt nem viszi a piacra; készpénzben csak 3.774,000 frt míg pedig ennek fele rögtön a többi három következő évi részletekben*) fizettetett ki, és a visszafizetés ötven 360,000 frtos járadékokban határozottatott meg, melyet haladéktalanul meg kellett kezdeni. E pénz a családnak a bizományos díját és egyéb költségeket beleszámítva többbe került 9 százaléknál.**)

1864. végén kikölcsönzött az ideiglenesen Miklós hercegtől vezetett kormányzás az osztrák földhitelintézetnél hatszázezer frtot az ezen intézetnél szokásos feltételek alatt, s biztosította ez összeget Kisvárdai és Szent-Lőrinczi birtokokkal, melyek a legcsekélyebb becsléssel 1,625,000 frt, vagy a mi valószínűbb 2.100,000 frt értékűek. E pénz a hercegnek a csekély költséget belészámítva 7 százalékba került.

---

*) Az évi-részletek míg folyóvá tétettek $4\frac{1}{2}$ százalékkal kamatoztattak.

***) E kölcsön a következő uradalmakra tábláztatott be: Kis Márton, Csobáncz, Némethi, Alsó-Lendva, Derecske és Bujak, melyek értéke legalább 9 millió, de a mi valószínűbb 12 millió.

A Zichy-Virkner-Schulhoff-féle igazgatásnak főtettei röviden a következő pontokba vonhatók össze:

1) Valamennyi uradalom bérbe van adva 29 évre s így ezen időre ki van véve a herceg hatalma alul.

2.) E mivelet által igaz hogy a pénzbevétel eg y harmadnál többel növekedett; de a mi elhatározó — a tiszta bevétel, valamint az abból adósság fedezésre fenmaradó összeg nem növekedett, hanem inkább súlyedt. Ezenkívül az uradalmak állapota, azoknak jövője veszélyeknek van kitéve, melyekről alább a bérbeadási szabályok megbirálása alkalmával fogunk szólni.

3.) A birtok terjedelme több fekvőség eladása által jelentékenyül megkevesedett habár két millió értékű birtok vásárlása által növekedett is.

4.) Az ingó, kamatozó és felmondható adósságok 10 millióról $5\frac{1}{4}$ millióra szállottak ugyan, ellenben az egész adóssági összeg mintegy 2 millióval növekedett, csaknem 26 millióra szaporodott.

5) Az uradalmak $\frac{5}{6}$ -da annyira terhelve van első helyrei betáblázással, hogy további hitel-műtételek bajosan hajtattnak végre.

6.) A majoratus nem hozatott rendezett állapotba; hanem inkább közelebb vitetett egy katasztrófához, mely az ő Felsege által elrendelt záralávetésben és az ezt követett pillanatnyi fizetés megszüntetésében szomorú kifejezést nyert.

Miután a Zichy-Virkner-Schulhoff-féle igazgatásnak kitünőbb eseményeit vázoltam, ítézzettel megvilágítandom annak főbb mozzanatait, hogy abból

levonjam azon hasznos gazdasági tanokat, melyek végett készítettem főleg e tanulmányt.

A herczeg Eszterházy-féle ügynek nyilván két oldala van, és pedig egy tisztán pénzügyi, a családi háztartást illető pénztárkiadás, a másik a gazdasági-politikai rész, mely a birtokok kezelését, tehát a pénzszerzést illeti. E szerint e tanulságos ügy két külön kérdésre osztható, mi arra birt engem, hogy az itt következő birálatot két külön álló szakaszra osszam.

III.

A herczegi pénzügy birálata.

Egy nagy birtokos házigazdálkodója ma épen azon szabályok alatt áll, melyek alatt a legkisebb kézművesé. Ezek a gazdaság alapelvei, alapok, melyeket büntetlenül megsérteni nem lehet.

Nem költeni többet a bevételnél, és e végre jól átgondolt bevételi és kiadási tervet készíteni, melyet aztán lényegében meg is kell tartani, egyike a legelsőbbeknek ez arany szabályok közül.

Azonban örökségbe kapott büncinknek nem épen a legkisebbike, hogy a gazdag földbirtokos nemesség, gyakran mig mindig azt hiszi, hogy gazdálkodás dolgában felette áll a polgárságnak, sőt hogy ily körökben némileg az úri hangulathoz tartozik túltenni magát a rendezett háztartás elvein, és az átgondolt rendet, takarékossgot ugy tekinteni, mint a mit alsóbb ranguakra hagyhatunk. Ámbár

Ausztria több jól rendezett gazdasággal dicsekedhetik és oly jeles birtokosokat mutathat fel, kik egész Európában a földművelés előhaladásában vezérek lehetnek, mindamellett a „gavallér gazdálkodás“ fogalma még mindig bir valami érvénynyel. és úgy fogják azt fel, mint a polgári gazdálkodás ellentétét.

A megfontolatlan „gavallér gazdálkodás“ az adósságot úgy tekinti mint valami önkényt érthetőt; nem vesz fáradságot magának, se bevételeit, se kiadásait, se adósságát pontosan megismerni.*) — A tervekészítést feleslegesnek tekintik, mely nézet annyiban igazolva van, hogy a budgettet úgy se tartanák meg. Az ily fajta gavallér birtok a pénzügyét és kormányzását egészen kamarájára bizza és legfelsőbb hivatalnokának nem választ olyat, a kit szakismeret, becsületesség, buzgalom és vezetési képesség kitüntetnek, hanem olyat, ki legügyesebben játsza az udvaroncot.

E káros rendszer még a középkorból származik, midőn a birtokok elidegeníthetlensége és a jövedelmek természete, a nagyobb hitel-műtételek lehetlensége majdnem lehetlenné tették, hogy a birtokos önmagát tönkre tegye, míg másfelül egy hódítási kivonulással magát ismét rendbe hozhatta.

Azonban már ma a mi társadalmi és gazdasági állapotaink oly pontra jutottak, hol a gazdál-

*) Midőn Zichy gróf az igazgatást átvette, egy hónapig tartó megfeszített munkájába került, hogy csak átnézetet is szerezzon a meglévő passivák felett.

kodásnak nincsenek különböző elvei, melyek közül egyrészt a polgári körök gazdasági életének szabályozására volna határozva, a más rész ellenben az előjogos földbirtok arisztokrátiának kiváltságait képezné.

A birodalom német tartományaiban ez a „gavallér-gazdálkodás“ már régóta hanyatlak az előhaladó műveltség józan fogalmi előtt; ellenben Magyar- és Lengyelországban tovább és annyira megmaradt, hogy az ünnepezt Széchenyi István gróf szükségesnek tartotta, több alkalommal a legélesebben ostromozni és büszke honfitársainak e mellett olyanokat vetni szemére, miket csak a „legnagyobb magyarnak“ bocsájthattak meg.

Midőn tehát a szeretetreméltó, hazafias és nagyszívű magyar nemességnek vagyoni dolgokban a phantasticus gondatlanság nemzeti árnyoldala, lehet-e csodálkozni rajta, hogy e felséges föld legtekintélyesebb urai családjai e tekintetben is az első sorban áll.

Ezzel aztán meg van adva kulcsa az Eszterházy-féle gazdálkodásnak. E ház mentségeül felhozhatja ugyan, hogy mindég készen állt a közjóra áldozatot hozni és a haza becsületeért küldetéseket elvállalni, melyek a legnagyobb pénzügyi erőmegfeszítést követelték. A most uralkodó Pál gróf számos éveken át londoni követ volt és kétszer szerepelt mint kormányzasi követ Reimsban és Moszkauban. A világ meg van szokva a tisztelettel, melyet egy követ állásának ad, némileg a kifejtett fényhez mérni, és Eszterházy herczeg sokkal nagyobb hazafi volt, mintsem e tekintetben keveset tett volna.

Az egész világ tudja, hogy az Eszterházyak az újabb időben úgy éltek, mintha vagyoniuk valóban kimeríthetetlen lett volna, és hogy gazdálkodásuk nem nagyon régen még magán viselte a „gavallér-gazdálkodás“ bélyegét. Ambár a most uralkodó herceg, mióta a diplomacia szinpadáról, melyen Ausztria dicsősége és javára oly hosszasan tündökölt, lelépett, kiadásait aránylag jelentéktelen összegre szorította, de ő is elkövette azon hibát, hogy gazdasági ügyeit egészen főtisztjeire hagyta, kiket szerencsétlenül választott meg.

Ennek következtében a birtok jövedelme nagyon csekély maradt, és az adósságok aránylag sok pénzbe kerültek. E fenyegető adósságok annál inkább megrongálták a majorátus állapotát, mert a herceg a család fénye fentartása miatt nem akart beleegyezni birtoka megeseonkításába. Így évtizedeken át hét sőt több százalékkal kamatoztak adósságokat, melyeket törleszteni lehetett volna, oly birtokok eladásával, melyek csak 3—4 százalékot jövedelmeznek.

Ez általános megjegyzések után vessünk egy futó pillantatot a Zichy-féle korszak pénzügyi műtételeire.

A négy pont, melyet Zichy gróf igazgatása vezérfonalául elfogadott, mindenki által méltányolható, csupán az a kérdés hogyan hajtattott végre?

Mi a nélkülözhető birtokrészek eladását illeti, messze vinne azt egyenként megvilágítani. De nyilván való, hogy ez nem hajtattott mindig úgy végre, hogy a hercegi érdekek ne károsítottak volna.

Hogyan történt például, hogy a beruházás, melyet a hercegi hivatal 2.020,000 frtra becsült, a bérlőknek 1.291,000 frtért engedtetett által, s e mellett oly fizetési mód megengedése mellett, hogy ez összeg a szerződés megkötésének idejére visszaszámítva 956,000 frtra apad? Hogyan történt, hogy más bérlőknek 81,000 frt becsértékű beruházás oly feltétel alatt adatott át, hogy a bérlet kitelésekor adják vissza és közbe ne fizessenek kamatot róla?

Válaszszunk ki egy más példát:

Az általánosan ismert Veresház (Bécsben) eladták egy úrnak állítólag 600,000 frtért. Azonban helyesen felszámítva csak 492,172 frtot kaptak,*) és ez összeg is nagyon figyelemre méltó módon oly jövedelem átengedésével fedeztetik, melyet a vevő egy kibérlett Eszterházy-féle uradalom átengedéséből, és a Veresház bérjövödelméből kap. Ezen úr tehát tulajdonos lett anélkül, hogy az átíratási költségen kívül sajátjából valamit kiadott volna ez óriási tulajdonért. A jószág igazgatósága pedig ez eladást mint rendkívül kedvezőt tüntette fel és az uralkodó herceget rábirta, hogy a hírlapok ellen, melyek az eladást valódi színében adták elő, felszólaljon.**)

*) Ugyanis a fizetést járadékokban fogadták el, melyek az eladás idejére 5 százalékkal visszaszámítva csak 520,000 frtra rúgnak. Hogy pedig ez eladást végrehajtsák, egy másik ajánlkozóval, kivel szinte alkuba voltak, 20,000 frtnak rögtöni kifizetésével és 29 évig tartó 500 frt évdíjjal egyeztek ki.

**) A vevő ugyanis a Lévai uradalmat is bérbe vette 44,000 frtért, de azonnal átengedte másnak 54,000 frtért és a hercegi igazgatóságnál kieszközölte, hogy a másodbérlőt elismerte és a

A birtokok bérbeadásának egy külön fejezetet szentelendünk, ezért azonnal a libegő adósságok átváltoztatásához fordulunk.

E rendszabály megítélésénél az a kérdés: 1) Szükséges volt-e ily nagy kölcsönt kötni? és 2) a kölcsönzött pénz illő árban került-e, és ott vétetett-e, hol legolesóbban lehetett hozzájutni?

Az elsőre vonatkozólag azonnal ki kell emelnünk, hogy nagyon éles ellentétben áll az elvekkkel, melyeket az igazgatóság maga állított fel a 2 millió értékű új birtok vásárlása; és az eljárás annál inkább megérdemli a kárhooztatást, minthogy a vásárlott birtokok legfennebb csak háromfél százalékot jövedelmeznek, míg az adósság, melyet az összeggel törleszteni lehetett volna 7—9 százalékba került.

Továbbá világos, hogy azon körülménynél fogva, miszerint már az igazgatás kezdetétől fogva látható volt, hogy a család gazdasági megmentése a birtok egy részének eladása nélkül kivihetetlen,

---

10,000 frt többletet a Veresház számlájára elfogadta. A járadékok másik részét könnyen fizeti a vevő a Veresház jövedelméből. Ezen eljárás által a hercegi igazgatóság ez által a Lévai uradalombóli nyereséget is biztosította; de még tovább mentek, e 10,000 frt contójára megengedték, hogy a Veresház által biztosított 600 000 frt megvételi összegből 290,000 frt telekkönyvileg levonassék. Ha mostan tehát az új birtokos fizetés képtelenné válnék, a hercegi majoratus kénytelen volna a Veresházat a reá betáblázott 310,000 frtért átengedni.

Ezen eladás megítélésére megjegyezzük még, hogy a fennemlített másik ajánlkozó a Veresházat 29 évre, évi 22,000 frt bérdíj mellett, akarta kibérleni, mely 5 perzentel visszaszámítva 343,315 frtot tesz, s emellett hordozza a javítás költségeit és a ház egy részét a hercegi könyvtár és pénzionisták számára, mérsékelt bérért, kész lett volna átengedni. Ezzel a vásárral kevesebbet kaptak volna az igaz, de a ház még mindig hercegi tulajdon maradt volna.

az eladást is szabályul kellett volna fogadnia az igazgatóságoknak. Az eladás czélszerűsége felett nem szükség sok szót vesztegetnünk. Elég annyit megemlíteni, hogy a birtokok csak mintegy 3 százalékot jövedelmeznek, míg az adósságot két vagy három annyival kell kamatozni. És azon pillanatban midőn a bevégzett bérleti alku 30 évre oly jövedelmet helyezett kilátásba, mely az igazgatás költségeinek és a herczeg mérsékelt évdijának levonása után a meglevő adósság kamatozására nem elegendő, a jószág egy része eladását elkerülhetetlennek kelle tekinteni.

A jószág eladás akkor nagyon könnyű lett volna, mert az uradalmak még nem voltak bérbe adva, és jelentékeny összeget kaptak volna értök, mert a birtoknak akkor jó ára volt.

Ezen rész-eladás, feltéve, hogy semmi jelentékeny mennyiség nem vásároltatik, a libegő adósságot bizonyosan minden újabb kölcsön nélkül törlesztette volna.

A Zichy-féle kölcsönöket pontos számítás alá vonva, kitűnik, hogy a belga-hollandi 5 milliós kölcsön (valódilag $4\frac{1}{2}$ millió) valamivel többbe áll 7 százaléknál, és az 1863-beli 6.600.000 ffr hollandi kölcsön (melyből valódilag csak $3\frac{1}{2}$ millió és a kötvények $\frac{1}{6}$ -da folyt be) 9 százaléknál többbe került.

Mindenkinek el kell ismerni, hogy ez utóbbi kölcsön nagyon drága volt, milyet csak kétségbeesett körülmények igazolnak. Azonban az Eszterházy-féle ügyek nem állottak olyan rosztól, hogy ily kimerítő eszközhez forduljanak. Míg ha a jó-

szág-eladás lehetetlen lett volna is, és tegyük fel, hogy a kényszerültség parancsolta nagy kölcsönöket kötni, bizonyos, miszerint sikerült volna kevésbé terhes feltételek mellett pénzhez jutni. Például tudatik, hogy Springer bécsi ház, két millió frtot, százát 80-ával szándékozott kölcsön adni.

Miért nem kerestek fel kevésbé terhelő segélyforrásokat? vagy lehet-e azt állítani, hogy az 1863-ki hollandi kölcsön végszükségből volt kötve? Nem kapott-e Miklós herczeg később még pénzt az ausztriai földhitelintézetől körülbelül 7 százalékkal?! Azt adják ürügyül, hogy az 1863-diki kölcsönt is csak azért kötötték, hogy a szükségelt fedezések nyomasztó föltételeitől, mely a libegő adósságok természetében fekszik, meneküljenek. Hát a kisegítő hollandi adósság kevésbé volt-e rongáló, mint a libegő adósság határnapjai?

IV.

A birtokok bérbeadásának bírálata.

Az Eszterházy-féle javak bérbeadása annak idejében roppant figyelmet ébresztett. A reclame minden eszközeivel mint valódi titkos szer, ajánlotta a múltét a földbirtokosoknak, kik az önkezelés gondjától menekülni, s e mellett jövedelmeiket megkétszerezni akarják. Schulhoff ur, e bérlés főügynöke egy nyomtatványt tett közzé, melyben az ugynevezett általános bérbeadást magának az államnak úgy ajánlotta mint egyetlen eszközt, melylyel kincs-

tári uradalmokat pénzügyileg mint nemzetgazdaságilag kellő magasságra lehet emelni. Sőt egy ilyenemű emlékiratban a pénzügyminiszteriumnak még határozott javaslatokat is tett.

A napi sajtó nagy része hódolt a Schulhoff-féle iránynak; csak néhány lap mondta ki aggodalmát, és egyedül az ausztriai erdészeti lap (Wiener Jahrschrift für Forstwesen), volt az, mely haladéktalanul kimutatta a Schulhoff-féle tervek csalékony fényét.

Az Eszterházy-féle példa és a nyegleség anynyira vitték a dolgot, hogy az általános bérbeadás majdnem divatossá vált, és a pénzügyminiszteriumban egy bizottmányt neveztek ki a Schulhoff-féle javaslatok megfontolására.

Most már félre vannak ugyan téve minden ily javaslatok, és a közönség kiábrándult; mindamellett a bérbeadás kérdésének nagy nemzetgazdasági fontossága a jelen általános bérbeadásnak szoros és részrehajlatlan megvizsgálását követeli, és e birálat a jelen tanulmányban annál inkább helyén van, mert több hirlapnak még mindig van bátorsága dicsérő szót emelni a Zichy-Virkner-Schulhoff-féle tettek mellett, s az Eszterházy-féle javaknál alkalmazott bér-rendszert „angol bér-rendszernek“ nevezni, s e mellett még most is a sorompók közé lépni.

Mindenekelőtt dicséretére hozzák fel az Eszterházy-féle általános bérbeadásnak a birtokjövedelem növekedését.

E tekintetben tényleg mi éretett el?

Az eddigi 1.137,000 frt a közelebbi 30 évre körülbelül 1.567,000 frtra emelkedett. Ha tekin-

tetbe vesszük, hogy az első számnak, ha az a valódi birtokjövédelmet akarja kifejezni, minden összegét, mely befektetett tőkeként szerepel, fel kellene emelni; az előbbi hibás gyakorlat szerint pedig a folyó igazgatási költségek között jöttek számadásba; és ha megfontoljuk, hogy az általános kibérlés által nyert jövedeleből, ha az előbbiekkal akarjuk összehasonlítani, még a bérlők helybeli ellenőrzésének költségét, valamint a birtok jó karban tartását és egyéb, a bérbeadás által előidézett jelentékeny kiadásokat le kell vonni, ekkor kitűnik, hogy a tiszta birtokjövédlem ez általános kibérlés által nem növekedett.*)

*) Elöttem fekszik a hercegi számoló hivatal által készített kimutatás, mely a birtokoknak bérbeadásakor jövédelmét, és ebből a passiv állapot szükségleteire maradó összeget a következő számokban adja:

	forint
Az uradalmak pénzben beszolgáltattak	1,137,000
Ebből fizettetett:	
A hercegek évpénze	259,000
Központi kormányzás, nyugdíjak stb.	215,000
	<u>474,000</u>
Marad a passivák fedezésére	663,000
Az 1864-dik év	
Bérijövédlem	1,525,000
Ebből fedeztettek:	
Az évpénzek és udvari adományok	297,000
Titkos kiadások	10,000
Kegyuri terhek (Patronat lassen)	45,000
Személyzet élelmezés	172,000
Nyugdíjjak	114,000
Urbéri szabályozás	142,000
Perköltségek	4,000
Közterhek, irodaköltségek, építkezés, vadászat, s egyéb apró folyó kiadások	150,000

De feltéve, hogy a birtokból nyert összeg valóságos tiszta-jövedelem, és a birtok jövedelme valóban felényivel növekedett, lehet-e ezt bámulatos eredménynek nevezni?

Ki ne tudná, hogy az ezelőtti Eszterházy-féle öngazdálkodás, névszerint a tiszta jövedelmek illetőleg, nagyon rossz volt?

Az uralkodó hercegek nem törődtek jószágaik kormányzatával, ezért hiányzott itt a legfontosabb

	forint.
Kamat apadás a főbérloknek kifizetett al- bérloi biztosítéki összegek után	15,000
	949,000
A passivák fedezésére maradt	576,000

Ezen kimutatáshoz a következőket kell megjegyezni:

1) A hercegi számolóhivatalban ez előtt soha se készítették alapos évi kimutatások. Ép oly kevésbé vitetett erről könyv, miért most nem könnyű ily jövedelem-számításokat tenni. A fennebbi kimutatás tehát tökéletes pontosságot nem igényelhet; de arra elég jó, hogy a két igazgatási korszak főbb eredményét határozottan fel lehessen ismerni.

2) Az összehasonlítás könnyítése végett az 1864-diki bérjövedelem csak azon javak után tétetett ki, melyek az általános bérbeadás pillanatában megvoltak, tehát 1,525,000 frt, 1,567,000 frt helyett.

3) A bérbeadás előtti jövedelem valójában nagyobb mint a pénz bejövetele, mert az urbéri szabályozás, építkezés s egyéb kiadások, mint folyók fedeztettek.

4) Az 1864-dik év nagy kiadásai idővel jelentékenyül fognak kevesedni. A bérbeadás által rögtön fölszaporodott nyugdíj-teher évről évre könnyülni fog. Az urbéri szabályozás azért került oly sokba, mert nagy erélylyel folytatták. Nehány év alatt a lényegesebb rés:e be lesz végezve, és az ilynemű kiadások csakélyre apadnak.

5) Ha ezt összesen, és nem egyes éveket, hanem az általános bérszakot, másfelől a hercegi kormányzás utolsó idejét tekintjük, felismerjük, hogy az általános bérbeadás által sem a tiszta jövedelem, sem a passivák fedezésére maradt összeg nem növekedett

javitó eszköz, t. i. a „gazda szeme“, és minthogy a hercegek uradalmaik személyzetét nem ismerték, nem is voltak képesek azt személyesen megválasztani, és a jutalmat s büntetést igazságosan kiosztani. Minthogy az urakat az ő embereik nem ismerték, ezeknek is kevés szívök volt hozzájuk. Derék szolgálat oly kevésbé ismertetett el, hogy példabeszéddé vált: „A ki Eszterházy hercegnél érdemeket szerzett, a jutalmat maga vegye ki magának“; és ez önjutalmazásnál az illetők rendszeren inkább többet mint keveset tettek. És hogy a pohár megteljék, a családfők, ámbár mindenféle ismeretet szereztek maguknak, és névszerint kitűnő diplomaták, politikusok és műismerők lettek, de egyiknek sem jutott eszébe, a birtokok gazdasági politikáját tanulmányozni. Így történt, hogy ők az uradalmak feletti egész rendelkezést legfelsőbb hivatalnokaikra hagyták, vagy ha kivételesen maguk tettek valamit, balfogásokat követtek el, és így az uradalmak jó vagy rossz állapota és jövedelme mindenekelőtt a legfelsőbb hivatalnokoktól függött, s az ily befolyásos helyekre rendszeren nem a jelesebbek, hanem azok állítottak, kik magukat behízelegni tudták. A Pál herceg alatt ki-nevezett utolsó jószágkormányzó nem volt valódi szakértő, s különösen az ő fontos helye betöltésére nem volt képes. És pedig épen az újabb időnek kellett volna egy kitűnő tehetséget találni a kormányzás élén, midőn arról volt szó, hogy az 1848-dik év által eszközölt nagy változásokkal (tized és robot eltörlése) megküzdjenek, és a gazdaság házi-kezelését jól értelmezett bérrendszerbe átvigyék.

Így történt aztán, hogy a Zichy-féle igazgatóság a kormányzatot, névszerint a pénzjövedelmet illetőleg, kétségen kívül igen rossz állapotban találta.

Ily körülmények között minden jeles és vezetésre képes uradalmi gazdának bizonyosan nem lett volna nehéz, a birtokok jövedelmét az általános bérbeadás nélkül is, nemcsak felényivel, hanem kétannyival is megszorítani.

Több példát idézhetnék, midőn egy elárvult kormányzás czélirányos átalakítása által, minden általános bérbeadás nélkül elérték ezt; azonban itt egy pár esetre kell szorítkoznunk, melyet jogunk van nyilvánosságra hozni.

Senkinek se jutand észébe, az államjavak igazgatását jelesnek mondani, mindamellett e tiszta jövedelmet 1852-től 1862-ig 3.400,000 frtról 5.200,000 frtra emelte. A wienerwaldi államjavak jövedelme 1850—1861-ig 285,000 frtról 484,000 frtra emelkedett.

Az Eszterházy-féle kibérlések számai egész mesztelenségökben mutatják magukat, mihelyest meggondolja az ember, hogy azok a kötelezvény szavai szerint 29 év lefolyása alatt semmit se változandnak. Mert ismeretes dolog, hogy a javak jövedelme és értéke öszhangzásban egy ország növekedő műveltségével folytonos és állandó emelkedésben van. Nyugodtan felvehetjük, hogy e természetes (az igazgatás érdemén kívüli) jövedelemnövekedés Magyarországon, az ottani népszaporodás aránya szerint, évenként két százalékot tesz; ennek következtében a korábbi birtokjövedelem az igazgatás minden javítása nélkül, a 29 éves bérlési idő-

folyama alatt annyira növekedett volna, hogy az átlagos évi bevétel az általános bérleti jövedelmet jóval túlhaladta volna.

Ebből meggyőző bizonyossággal következik, hogy az Eszterházy-féle általános kibérlés által nyert jövedelem nem hogy fényes, de sőt inkább sokkal ki nem elégítőbb, mint az előbbi visszás gazdálkodás által nyert, és hogy végtelenül alatta áll annak, a mit célirányos javítás által el lehetett volna érni.

A nyert jövedelemnek ez elégtelensége nem az egyetlen hiba, mit e műtételnek szemére lehet vetni. Sok hibáztatni való van itt; azonban mi ez alkalommal csak néhány jelentéktelenebbre és jellemzőbbre kívánunk szorítkozni.

Az uradalmak egész terjedelmökben tehát, a terjedelmes erdőségek is beleértve, adattak bérbe. Az erdőség bérbeadásának helytelensége pedig (mivel lehetetlen megakadályozni a lábán álló fa-tőkének elköltését), minden tárgyhoz értőnél megállapított alapelv, mely csaknem egy axioma érvényességével bír.**)

***) Az osztrák erdészeti negyedéves füzetek szakértő szerkesztője az államjavaknak a Schulhoff-féle általános bérbeadási tervére megjegyzi:

„Az erdő bérbe adása egészen más, mint a szántóféldé. Az erdőgazdálkodásban minden körülmény épen ellenkezőleg az iparral és a mezőgazdasággal, csak az uradalmi a nagy igazgatás kedvező. Mert a fanevelésre és faiparra szükségelt munkaerő igen csekély (egy négyszegmértföld erdő a körülmények szerint 20—50 embert, ugyanannyi szántóféld 500—400 embert foglalatoskodtat.) az üzletet 1—3 évtizedre előre meglehet határozni; és végre nem lehet szó rozsz termésről s annak következtében csökkenő jövedelemről.

Midőn tehát az erdőgazdaság különösen a nagy birtokos

Az általános bérbeadás tehát annál inkább befolyand az erdőbeli tőkének csonkítására, és így a birtokok értéktelenítésére, minthogy a bérszerződések e tekintetben nem hogy elővigyázati rendszabályokról gondoskodtak volna, hanem menthetlen mulasztást követtek el, melyről később fogunk szólani. Az erdőbeli tőkének apadása már eddig is az első négy év lefolyása után, komoly megróvásra ösztönözte a hatóságot és a közvéleményt.

foglalkozásának legalkalmasabb tárgya, de vannak más körülmények is, melyek ennek bérbeadását határozottan tiltják.

Mint tudatik, az erdőben roppant töke fekszik a fában, melyből sokat ellehet úgy költeni, hogy a deficit nem lesz észre vehető. Természetes tehát, hogy minden bérlő a rendes kiszabott jövedelmen kívül igyekezni fog e tőkének is egy nagy részét a maga javára felhasználni.

Ezenfelől a fátermelésben, nevezetesen a kivágott táblákban egy fél söt egész századdal előre kell dolgozni. Tehát egészen természetes, hogy a bérlő lehetőleg mindazon munkák kiadások és áldozatok alól kivonja magát, a melyek neki nem hajtanak hasznot, minthogy akkor kerülnek gyümölcsei aratás alá midőn az ő bérlése már rég megszűnt. Tehát minden birtokos bizonyos lehet benne hogy bérbe adott erdejének tőkeértéke s állapota alább fog süllyedni; mi itt szászorta többet nyom a mérlegben mint a mezőgazdaságban, mert a mint elraboltak az értékesebb és csak hosszú évek után pótolható helyre.

A kik e viszonyt nem ismerik alaposan saját tapasztalataikból, azt hiszik, hogy segíthetnek rajta, ha a bérlőt részletes utasítással megkötik és felügyelnek rá. Ez azonban haszontalan törekvés volna. Egy ily utasítás sok időbe és pénzbe kerül (és miután a meglévő utasítások, vagyis használati tervek a birtokosok saját kezelésére számítvák, külön kellene a bérlők számára készíteni, kiknek érdeke épen ellenkező a tulajdonosával,) és ha készen van, nem bajos kijátszani. Mert tegyük fel ez esetet, hogy a bérlőnek nem sikerülne a földesur felügyelőjét megvesztegetni, vagy fondorkodás által eltávolítani, egy ily felügyelet nagy személyzetet igényelne és oly költségeket okozna, melyek az öngazdálkodását megkérdőjeleznék, és a kártevő bérlővel egyenetlenkedések utoljára is költséges és részint nagyon kétes sikerű perlekedésekben végződnének.

Általában egész bizonyossággal kimondhatjuk, hogy az általános bérbeadás által a birtokok értéke többszörösen szenved, és névszerint a bér kitelésekor visszavételök veszélyeztetve van. Az erdők bérbeadásánál követett nagyon is érthető eljárás, megengedi nekem a bérbeadásnak többi, ezen állítást igazoló hibáit és érthetlenségeit, ez alkalommal elhallgatni.

Igaz, hogy ez általános bérbeadás által eléretett, hogy (a bérlet félévi előre lefizése és a követelt biztosíték letétele által) rögtön nagy összegek folytak a hercegi pénztárba, és ezáltal a pillanatnyi pénzszükségen segítve lón. Mi ez előnyt teljességgel nem akarjuk kisebbiteni, de azt hozzá kell tennünk, hogy nagyon drágán vásároltatott meg, és hogy azt másnemű szabályokkal is ellehetett volna érní. Ez utóbbit illetőleg csak azt hozom emlékezetbe, hogy Haber Móricz Frankfurtban, a hercegnek jelentékeny összeget ajánlott mérsékelt föltételek mellett, és ezzel már előleges szerződés is volt készítve.

Mindebből ne következtesse senki azt, hogy én ellensége vagyok a bérbeadásnak. Ellenkezőleg, a szántóföldeknek, királyi haszonvételeknek és gazdasági iparintézeteknek bérbeadásában látom én is uradalmaink jövőjét; de ezen rendszabálynak egyedül helyes végrehajtása csak az, hogy közvetlenül azoknak adassék bérbe a birtok, kik képesek azt magok jól kezelni. A Zichy-Virkner-Schulhofféle mütét pedig épen ellenkezője e helyes bérrendszernek, a mennyiben minden uradalmat nagyban, és többnyire csupa üzereknek adott ki, a kik, ha magok akarnának gazdálkodni, épen abban a

kedvezőtlen helyzetben volnának, melyben a birtokos, de a kik elég okosak, az önkezelésről lemondani, csupán közbejárókká lesznek, és zsebre teszik az al- és részletbérletből nyert jövedelmet.

Ez általános bérbeadást „angol bérrendszer“-nek nevezni, egyike azon phrasisoknak, melyekkel vakítanak, a rosztat a jó látszatával befedni akarják. Az Eszterházy-féle bérrendszer már csak azért se az, a mi az angol bérrendszer, mert ez nem uradalmakat, csak egyes tanyákat ad ki olyanoknak, kik magok gazdálkodnak.

Ez általános bérbeadásnál még meg kell rónunk a nagyon hiányos kivitel, s nevezetesen két dolgot, melyek a maguk nemében társ nélkül állanak. Mi a szerződések megkötésében hihetetlen hanyagságot és a sajátságos módot értjük, a melyel szerezték a főbérletet. Az első megrovás igazolására kötelességemnek tartom, néhány nyomatékos bizonyítékot idézni.

Valamennyi szerződésben a főbérletnek a hercegi kormányzóság részéről kárpótlás ígértetik, háború vagy forradalom esetében; oly föltétel, mely a bérlet érdekét a méltányosság korlátain túl védelme alá veszi, míg a bérbeadó földesurát nagyon fenyegeti.

Hasonlóan minden a bérlet által emelendő épületért (melyek együtt nagy összegre rúghatnak), a bérlet visszaszállásánál kárpótlás ígértetik.

A szerződések közül egy sincs aláírva a főbérlet nejtől is; ezek nem osztják hát férjeik kötelezettségét. Mindenki tudja, hogy mi következesei lehetnek ennek.

A szarvkői, pocsfalusi, kereszturi, lakompacki, káboldi, schwarzenbachi uradalokban, melyeknek 21,800 hold erdőségük van, nem határozták meg, hogy hány öl vagy megkora terület vágassák le, sőt a faizásnak még határidő sincs szabva. Ezenfelül a bérlők tetszésük szerint szántóföldé változtathatják az erdőséget. E mellett szabadságukban áll a 23,000 öl évi szaporodáson kívül, az egész famennyiséget, a mintegy 900,000 öl lábán álló fatókékat felhasználni.

A köpesényi uradalomban az erdő szinte át van adva a főbérlőnek, még pedig nem évenként korlátolt használatra, hanem úgy, hogy ezáltal az egész erdőbeli tőke rendelkezése alá van bocsátva.

Ezenkívül egyik szerződéshez sincs az uradalomhoz tartozó tárgyaknak pontos leltára mellékelve,*) és az egyes uradalmak nem adattak át kellőleg és a maga idejében.

E szokatlan hanyagságot a szerződések kiállításában és életbeléptetésében a nagy sietséggel akarják menteni, melylyel a bérbeadást végre kelle hajtani.

Valóban nagy volt e sietség. Egyik bizonyossága ennek, hogy a herczegnek — mint mindenki tudja — még időt se engedtek, hogy aláíráskor az okmányokat, melyek gazdasága sorsa felett határoztak, nyugodtan átolvashassa.

Szükséges volt-e ezen sietség, vagy a szüksé-

---

*) A sietség mellett, melylyel a bérbeadást végrehajtották, ez valóban lehetetlen lett volna, mert ámbár a hercegi uradalmakat, egy félszázad óta folytonosan méregetik, még maig sincs a birtokoknak kellő kimutatása; még területét se tudják pontosan az egyes uradalmaknak.

ges sietség oly nagy volt-e, hogy lehetetlen volt a szerződéseket jobban szerkeszteni? Miért nem nézették át a terveket olyanokkal, kik az uradalmi ügyekben és az erdőszetben jártasok? Miért nem vették kellőleg figyelembe jeles ügyészek aggályait. Röviden, e szerződések készítésénéli eljárás valóban olynemű, hogy a legkülönfélébb magyarázat hozzáfér!

A szerződések ezen rosz formulázásának következése, hogy utóbb több főbérőnek engedményeket tettek, melyek sokkal feltünőbbek, mintsem néhányat ne idéznénk.

A Veresház szerencsés vevője, a köpcsényi és strecezi uradalmakat is kibérlette 60,000 forintért, oly föltétel alatt, hogy az ottani erdőségekben a kilenczvenéves vágási rendszert tartsa meg. De nemsokára azonkívül, hogy a bérlet évi összegéből 10,000 forintot elengedtek neki, megengedték még, hogy a fa-állományból azt, mi a birtok átvételekor legalább 40 éves volt, a bérlet ideje alatt levághatassa. Minthogy a bérbe vett erdőség 17,780 öl fa; az ebből vágás alá vehető pedig 4150 hold, ezért a bérőnek tett ajándék körülbelől 386,000 öl fa; valóban óriási engedmény, melynek következtében a herczegek a bérlet kitelésekor az erdőt ki-
vágva, és oly fakészlettel veendik által, mely a mostanihoz hasonlítva, egy harmaddal kisebb lesz. Ez engedmény értékét leginkább meg lehet egy harmadik engedményből itélni, mely által a herczegi igazgatóság magát kötelezte, hogy minden hold negyvenéves vagy annál régibb erdőért, melyet az uradalom a faizás rendezésekor a községek-

nek kiadni kénytelen lesz, a bérlőt 250 forinttal kárpótolja. Ezen mérv szerint számítva ez ajándék körülbelül 1 millióra becsülhető.

Az utóljára említett harmadik kegy is alig érhető. Könnyen megtörténhetik, hogy az itt igényt formáló 18 községet 4000 hold negyvenéves erdővel kell kielégíteni. Ez esetben a főbérlőt 1 millió forint kárpótlás illetné!

És negyedszer, e szerencsétlen urnak 100,000 forintot kölcsönöztek 5 százalékra, oly időben, midőn maguk 7—9 százalékkal vették fel a pénzt!!

Ha mindezen engedményeket összefoglaljuk, kitűnik, hogy e bérlő a köpcsényi és sztreczeni uradalmakat körülbelül ingyen bírja.

Ezen egy példa mentsen fel minket több ily utólagos kedvezmények elősorolása alól.

A bérlők szerzése is sajátságos úton történt. E rendszabálylyal, a hercegi uradalmak főfelügyelőjévé kinevezett Schulhoff volt megbizva, ez az ajánlkozóktól kárpótlásul a maga és ügynökei fáradságáért ugynevezett provisiot fiztetett, melynek összegét olyanok, kiknek alkalmuk volt ez ügyet közlelőrl látni, többre becsülik 1 millió forintnál. Oly üzletért, mely néhány hó alatt végre ván hajtva, és a melyhez különösen csak három egyén használtatott, ez valóban hallatlan kárpótlás; és épen Schulhoff urat illetőleg annál feltűnőbb, mert ő nem idegen ügynök, hanem hercegi hivatalnok volt.

E nagy provisiókban, melyekhez valószínűleg a főfelügyelő részéről ígéretek, a bérlő részéről remények kötettek, keresendő az ok, hogy miért

léptek fel a bérlők utóbb követelésekkel, melyeket az igazgatók a visszautasítás helyett elfogadtak, és a melyekre oly engedményeket tettek *) hogy a bérletösszeg megcsökkent és a birtok tőkeértéke is veszélyeztetve lőn.

Wirkner és Schulhoff urak az igazgatásbani szolgálataikért is egészen sajátságos módon jutalmaztattak meg. Fizetés helyett Kapuvár, a legszebb hercegi uradalom bérbe adatott nekik 170,000 forintért, holott mástól könnyen lehetett volna 200,000 forintot kapni érte, sőt még ez is leszállított 1862-ben 135,000 forintra. Ezenfelül ez urak a kapuvári bérletbe vontak a boldog-asszonyi és süttöri uradalmakból egy 21,000 forint bérértékű birtokrészt, melyért a nevezett uradalmak bérlőit kárpótolni kellett.

E szerint e két hivatalnok szolgálatáért 86,000 forint évpénzzel kárpótoltatott, mihez tekintetbe veendő még, hogy szolgálatuk csak négy évet tartott, míg a fentnevezett óriási jutalmat e bérlet lefolyásáig (huszonkilencz évig) fogják élvezni.**)

*) Ide tartoznak nevezetesen jelentékeny erdőirtások, mely által a bérlők nemcsak a fát nyerik, hanem még a jövedelemben azt a többletet, melyet a szántóföld nyújt az erdővel egybe hasonlítva.

***) Látni való ebből, hogy Wirkner és Schulhoff urak nem voltak hanyagok érdekeiknek oly módoni felismerésében, a milyen behozatal utján csak az újabb időben érkezett hozzánk a külföldről. Mert, ha a kimutatott tiszteletdíjat szolgálataik idejére kiszámítjuk, úgy többre megy $1\frac{1}{4}$ milliónál, úgy hogy minden szolgálati évre körülbelől 345,000 frt jutalom esik.

Az általános bérbeadás főbb eredményeit egybefoglalva, ezt találjuk :

1. hogy ezzel a hercegi pénztár pillanati szükségén csakugyan segítve volt;

2. hogy a birtok tiszta jövedelme azonban épen nem növekedett, és még kevésbé éretett el a jövedelemnek azon összege, melyet egy jó igazgatás fölmutathatott volna;

3. hogy az általános bérbeadás által a föld műveltségi állapotjának az az emelése, tehát az a nemzetgazdasági előny, mely az öngazdálkodás mellett lehetséges, soha se érhető el.

4. hogy e bérbeadás az uradalmak műveltségi állapotának csökkenését és a birtok tőkájének pusztítását előmozdítja;

5. hogy a szerep, mely a birtokok tulajdonosának fentartatott (a bérlők ellenőrzése, a birtok képvisellete), még mindig jelentékeny kiadásokat igényel, nevezetesen a helybeli személyzetre, melynek nagyszámúnak kell lenni, hogy sikerrel gyakorolhassa az ellenőrzést;

6. hogy a birtokviszonyok nem hozattak tisztába, sőt még nagyobb zavarba estek;

7. hogy a hercegek az általános bérbeadás által egy egész emberéltre tulajdonuk feletti minden hatalmuktól megfosztvák; és most már alig képesek, ezen az ő tulajdon birtokaikon, úgy mint gazdák lépni fel;

8. hogy a végrehajtott bérszerződés által egyes jószágrészeknek, a hercegi vagyoni állás javítására mellőzhetetlen eladása nagyon nehezítve van;

9. Hogy a félév alatt bevégzett bérbeadási

műtét több pénzbe került mintegy 30 éves jó önkezelés (az erdők önkezelésével, és a többi birtokoknak kicsinyben való bérbeadásával), mely a birtokok állapotát és jövedelmét a legnagyobb virágzásra emelte, és a családot rövid idő alatt minden adósságától megszabadította volna;

10. hogy ez általános bérbeadás rossz eredményre nemcsak a tévesztett elv, hanem a kivitel hiányosságának is következése.

V.

A legújabb korszak története.

Hogy a Zichy-féle igazgatás a hozzá kötött várakozásoknak nem felel meg, és több műtételei a kivitelben elszerencsétlenednek, feltűnt minden szakavatott előtt, kinek alkalma volt a történeteket közelebbről is valódi fényökben szemlélni. Legkevésbé maradhatott elrejtve ez a hercegi hivatalnokok előtt, s talán némelyek vállalkoztak a nehéz és merész feladatra, a herceget a történetekre és azoknak fontosságára figyelmeztetni.

A hercegek bármennyire is vonakodtak a Zichy-féle igazgatás feddhetetlenségébe helyezett feltétlen bizalmukat feladni, de szemüket még se húnyhatták be az eléjükbe vitt tények előtt, és finom felfogásuk abba a helyzetbe hozta őket, hogy helyes következtetést vontak belőlök.

Különösen Miklós herceg volt az, ki az igazgatásnak minden műtételeit pontos vizsgálat alá

vette, és alapos ismeretet szerzett magának a valódi tényállásról. Ez ismeret bírta rá, hogy az igénytelen néző szerepéből azonnal kilépjen, és hogy a közvélemény, a hercegi ház valamennyi barátja és az arisztokratia őszinte helyeslése között, az igazgatásban tevékenyen belélegegyedjék.

Miklós hercege ebben oly éles látást, oly felfogást és tevékenységet fejtett ki, mely mindazokban, kik e házhoz valódi ragaszkodással vannak, sajnálatot keltett, hogy miért nem fordított vagy fordíthatott már előbb is gondot a majorátus ügyeire. A félév, a melyben Miklós hercege ügyei élén állott, bebizonyította, hogy, ha e család fejei birtokaik igazgatásában növelkedtek volna fel, óriási vagyonuk a családokat megillető fényűzés daczára, soha se esik hanyatlásba, és az idegen igazgató valamint a zár-alátevés, az ezzel egybekötött fájdalmak és lealáztatásukkal együtt, elkerültenek. A tapasztalt Zichy gróf éles látását nem kerülhette ki, hogy Miklós hercege egyfelől elvesztette a bizalmat az eddigi igazgatás jelességében, másfelől magát képesnek tartja családja ügyei kormányzására.

Így aztán Zichy gróf és a hercegek a Császár Ő Felségénél és a magyar kancelláriánál lépéseket tettek, hogy az első állásától felmentessék, és Miklós hercege állíttassék az ügyek élére.

Az Uralkodó, ki az Eszterházy-család iránt mindig a legnagyobb részvétellel viseltetett, felszólította a császári családi javak igazgatóját, Wrbna Rudolf grófot, hogy adjon véleményt az Eszterházy ügyekről.

Wrbna gróf igen helyesen úgy nyilatkozott,

hogy a hol egy óriási vagyonnal az uradalmak felének értékén alól álló passiva van szemben, a megmentés lehetséges.

Erre Császár Ő Felsége megbizta a grófot, hogy egy programmot készítsen a hercegi pénzügyek rendezésére, és jeles gazdákból s pénzügyérekből*) egy bizottmányt hívott egybe, mely a császári ház minisztere Menndorf gróf elnöksége alatt ezen programmot tanácskozás alá vegye.

A program, melyet a bizottmány elfogadott, a következő pontokat foglalta magában:

1.) Miklós herceg élére áll az Eszterházy-féle kormányzóságnak, azonban egy gondnokság alatt áll, mely legalább öt jeles gazdából és pénzügyérből, közöttük a hercegi hitbizományi és örökségi gondnokból, lesz összetéve.

2.) A hercegek törvényesen kötelezik magukat, hogy csupán maguktól nem rendelkeznek a majoratus vagyona felett.

3.) Az uradalmak egy harmada eladatik, hogy a bevett összegből az adósság és kamatteher kisebbítség.

4.) Egy jelentékeny pénzüzért kell megnyerni a kezdetben szükséges tőkék folyóvá tételére.

Ezen egyszerű és jól átgondolt programmot Ő Felsége megerősítván a gondnokság megalakításához kezdtek, de a mely sok ideig elhúzódott, mint-

*) Ezen bizottmány, Menndorf gróf elnöksége alatt, a következő tagokból állott; Schwarzenberg János Adolf hg. udvarimarsal gr. Kuefstein, Eszterházy Móricz gr., Wrbna gr., Brentano miniszteri osztály-főnök; Almásy Móricz gr. Osztr. Földhitelintézet kormányzója, Chotek és Haber tanácsosok ugyanott; Hopfen lovag intézeti első igazgató, végre Eszterházy Miklós gr.

hogy az eddigi hitbizományi és örökösödési gondnokok Zichy gróf és Szógyényi nem léphettek be e gondnokságba*), az uralkodó Pál herceg pedig nem tudott erőt venni magán, hogy barátja Zichy gróf felmentetésére lépéseket tegyen.

A gondnokság összeállításának e halogatása**) oly pillanatban, melyben határozott lépéseket kellett volna tenni, de a melyeket a gondnokság nélkül tenni nem lehetett, lón oka a zár alá vetésnek, melyet megakadályozni Miklós herceg egyedül erőtelen volt.

Ha Miklós herceg jószágigazgatásra lett volna nevelve, akkor ő ebbe a válságba többféle ismeretet, megedzett munkaerőt, kitartást és ügyességet hozott volna, mely őt képesítette volna nagy erőfeszítés nélkül legyőzni azt. Egy oly kormányosról, ki a tengeren űszült meg, fel lehet tenni, hogy hajóját a legdühösebb viharban szerencsésen a kikötőbe viszi, de olyanról nem, ki csak élemedett korában, mint műkedvelő ragadja, meg a kormányrudat.

Mialatt a gondnokságot esengve várták, hasztalan fordultak a Rotschild-házhoz a program szerinti segélyért, és a magától a császár ő Felségétől pártolt terv, a hercegnek a császári családi alapból 6 milliónyi ausztriai állampapírt adni, épen annyi az Eszterházy javakra betáblázandó ausztriai föld-

*) Egyébiránt mindketten elvesztették állásuk törvényességét a magyar törvényhozás életbe léptével, és Szógyényi ur már rég beadta lemondását.

**) Gondnokoknak ki voltak szemelve: Wrba Rudolf gr., Eszterházy Mórész és Miklós grófok. Almásy Mórész gróf, Hopfen lovag és Fábry hétszemélynök.

hitelintézeti hitelpapírárt*) nem sikerült, azért mert nem volt gondnokság, továbbá a pillanatnyi lehetetlenség miatt, hogy ily nagy összeget azonnal biztosítsanak az ausztriai földhitelintézet szigorú követelései szerint, valamint a kiegészítő eszköz drágasága miatt.**) Az utóbbi segély lehetségessé tétele végett Miklós herceg a szerencsétlen hollandi kölcsön részletének felét százát 69-el beváltotta és ezzel jelentékeny előlépést tett a szükséges pénzügyi műveletek könnyítésére.

Ily állapotban voltak az ügyek midőn június 15-dike közeledett, mely napon az 1836-diki sorsjátéki kölcsönt kihúzni és az illető nyereseményeket körülbelül 350,000 frt összegben kifizetni kellend, mialatt más jelentékeny összegek is ugyanakkor fedezetet követeltek. A hercegi pénztár nem volt kellőleg ellátva és a gondnokság sem volt még kinevezve.

Végre a húzás utáni napon a császár kinevezte a gondnokságot, melyben Eszterházy Móríc gróf miniszter, örökségi gondnokká és Eszterházy Miklós gróf hitbizományi gondnokká neveztetek ki. A gondnokság azonnal összetült, de a rendkívül megromlott helyzetben nem tudott egyebet javasolni, mint az itt rettegett, amott meg jószolt zárt.

Két nap mulva ő Felsege a császár magyar királyi teljhatalommal Fábri hétszemélynököt kine-

*) E csere előnye abból állt, hogy a hitelpapírok értéke nem csökkent volna, mi kétségen kívül megtörténik, ha Eszterházy részről egyszerre viszik a piacra a 6 millió értékű papírt.

**) Ezen pénz is 9 százaléknál többre és így igen sokba került volna.

vezte az Eszterházy-majorátus zárgondnokának, ki-
nek első lépése volt, a hercegi pénztár fizetésének
megszüntetése.

VI.

Befejezés.

Gazdagság és jól rendezett pénzügy annyira
alapfeltételei egy valóban nemesi fellépésnek, hogy
még a legjelesebb tulajdonok sem képesek azt
helyettesíteni. Egy adósságai miatt megbukott aris-
tokrata ugyanazon egész lételét felosztató viszonyok
hatalma alá esik, melyek a polgári vagyon meg-
rongálását követik; sőt ellenkezőleg mentől büsz-
kébb származása, mentől magasabb rangja, röviden
mentől nagyobb a távolság, állása, igényei és a
meglévő anyagi eszközök között, annál nyomasz-
tóbb a főnemességi nyomor. Az ily férfi nemcsak
hogy kénytelen leszállani a csillogó magasságból,
hová őt születése s talán személyes érdemei is emel-
ték, hanem még benső boldogsága is megsemmisít-
tetik, mert az ily rossz külső helyzet, fájdalom. a
léleknyugalom megnyerését is lehetetlenné teszi.

E szerint a birtokos nemességnek folytonosan
fülibe kell kiálltani, hogy kétszeres oka van vagy-
nára gondot viselni. A jó vagyoni állapot pedig e
nagybirtokosoknál egy a jó uradalmi kormányzattal,
s itt ahoz a sebhez értünk, mely annyi birtoknak
okozza halálát.

1848-ig midőn az ugynevezett hajdani jó idő

egyszerre összeomlott, a birtokokat egy inkább vagy kevésbé értelmes gyakorlat szerint kezelték, mely a viszonyokból fejlett ki, s ezért a czélnak inkább vagy kevésbé megfelelt. E gyakorlat sikere által oly tekintélyt szerzett magának, hogy ennek a birtok urai is készséggel meghajoltak.

A forradalom, mely minden hazai viszonyt megváltoztatott, az uradalmak lényegét is egészen más alapra állította. A robot és tized, valamint az egész jobbágy kötelék megszűnése, a tartozások megváltása, a gazdálkodási rendszerbe azonnali teljes átalakítást tettek szükségessé; a természeti gazdálkodásról a pénzgazdaságra kellett átmenni.

Hol alkalmas emberek állottak a kormányon, ez átmenet már a szerencsésen legyőzött megpróbáltatások közé tartozik. De az uradalmaknak épen az a szerencsétlensége, mint Ausztriának, hogy a dolgok viharos változása ritkán talált alkalmas embereket az ügyek élén. Hogy az ily rögtönös és teljes változásnak urai legyenek, oly férfiakra volt szükség, kik az új időt megértik és alapos tárgyismerettel erélyes alakító erőt egyesítenek. Az előbbi rendszer pedig nem volt olyan, hogy ily erőket kellő számban nevelt volna, s még kevésbé olyan, hogy az ilyeket az igazgató testület élére állította volna.

Épen oly kevésbé készületen találta az új idő a birtokost. Nagyrészt nem tudta a helyes hatalmi szót a maga idejében, különösen ily nehéz korszakban, kimondani. Az ausztriai gavallér, ámbár minden lehetőbe kiképeztetik, de a mesterség, hogyan keljen egy uradalmat kormányozni, soha sem vétetik

fel tanulmányai körébe. Ez oly messze ment, hogy sok földbirtokos még méltányolni sem tudta az ily szakképességet. Azt értették, hogy a kézművességet tanulni kell és hogy lovas legyen, a ki egy lovat derekasan meg akar tánczoltatni; de birtokaik élére igen gyakran oly embereket állítottak, kik egyebek talán igen, de jeles birodalmi gazdák nem voltak.

Ausztria névszerint német tartományaiban bizonyos tehetetlenségben szenved az ő politikai, társadalmi és gazdasági átalakulását illetőleg. Nálunk van elég ítész, de kevés a teremtő szellem és a tett-erős férfi. Az egész világ érti az eddigi szervezet tarthatatlanságát; de igen kevés ember tud valami határozattan jobbat tenni helyébe; és ha tud is, hiányzik az erő azt azonnal életbe léptetni.

E társadalmi inség ólom-súlya, a leirt körülmények miatt, kétszeresen nyomja az uradalmi gazdaságot. — Itt tisztán belátják, hogy a gazdaságot az igazgatási szervezettel együtt egészen át kell alakítani és a régit jobbadán el is törölték; de csak kevesen birtak az ügyességgel, a helyett igazán jobbat teremteni; a szakjártasságnak fontosságát nem akarják belátni, és oly szerepet adnak holmi diletánsnak, melyre csak feltűnő uradalmi gazdák alkalmasak. Kár hogy e szavak igazságát bizonyító tényeket nem lehet napfényre hozni.

Az Eszterházy-gazdálkodás lényegben csak épen a kornak visszatükrözött képe.

Az 1848-dik év a hercegi kormányzatot és az uralkodó herceget nem találta oly helyzetben, melyben az idővel szemben elég erősek lettek volna. A tehetetlenség, urává lenni az új viszonyoknak, a

már nagyon megterhelt birtokot még lejjebb süllyesztette. A herceg átlátván, hogy maga nem képes kormányozni, 1861-ben más kormányosokat hívott meg; de ez átlátás nem terjedt annyira, miszerint megértette volna, hogy ez urak, habár minden egyéb megkivántató tulajdonsággal birnak is, nem birnak a legfőbbel, a szakképességgel.

A dilettánság és e mellett más hiányok — megmentés helyett, mélyebb bukást idéztek elő. A majorátus örökösét a tekintet, melyet e gazdasági örvénybe vetett, melynek széléhez családja jutott, roppant erő kifejtésre ösztönözte ugyan; magas nevéhez méltón megragadta a kezdeményezést; de a meg nem edzett és gyakorlatlan erő elégtelen volt abban a pillanatban, midőn csak egy alapos szakismerettel bíró első rangu tehetség, erélylyel és vasakarattal hozhatott volna rendet a zúrben.

Az Eszterházy-féle események elég meggyőző adatot szolgáltatnak, hogy az itt következő gazdaság-politikai alapelvek nem gyakorlatiatlan tanszéki bölcsesség találmányai, hanem inkább oly igazságok, melyek a legjobb iskolából, magából az életből vétetvék:

1) A földbirtokos a végrehajtás terhétől igen jól menekedhetik az által, hogy derék tiszteket alkalmaz; de a legfelső eldöntő hatalmi állást, az ur szerepét soha se engedje másnak, mert ez oly szerep, melynek kellő keresztülvitelére a leghatalmasabb sarkantyú t. i. a saját érdek szükséges. És mentől rosszabbak a körülmények, annál szükségesebb, hogy az ur maga vezesse a gyeplőt.

2) Az uradalom üzlete, mint minden ipar, külö-

nős ismereteket és képességeket igényel. Van ugyan ennek pénzügyi, valamint jogügyi oldala, de feladata sem pénz-, sem jogügyi, hanem kiválóan uradalmi feladat. Ki birtokbani gazdálkodásban alárendelt vagy magas állásban sikerrel akar működni, képesnek kell erre lennie.

3) A birtokosnak is szüksége van a képességre. Nem kell ugyan mező- vagy erdőgazdának lennie, de szükség a birtokok gazdasági politikáját s egyebekből annyit értenie, hogy jószága kormányának vagyoni és jövedelmi kimutatásait és a birtokok jogi viszonyait helyesen felfogni képes legyen. Ezen ismeretekre szüksége van az uradalom birtokosának még akkor is, midőn gazdasági ügyeinek vezetését egészen az igazgatóra bizza, és pedig szüksége azért, hogy képes legyen az igazgatót helyesen megválasztani és később megítélni, hogy az mindig helyes uton jár-e. E szerint a birtokos tudományából a legszükségesebbet és egy rövid gyakorlatot fel kell venni az ifju birtokos nemesség nevelési tervrajzába.

4) A tisztnek, hogy egy uradalmat jól kormányozzon, a jószág kormányzásban, a földművelésben kitűnő ismerettel, ezenfelül vezetői képességgel s kipróbált becsületességgel kell birnia. A vezetői képesség annál fontosabb, minél nagyobb a birtok terjedelme és bonyolultabbak viszonyai. Ezen állomást sinecurának vagy egyéb szolgálatért adott jutalomnak tekinteni, annyi volna, mint a ház legfontosabb érdekeit egy jelentéktelen mellékes dologért feláldozni.

5) A tiszt személyzet helyezettessék élhető álla-

potba, jövője biztosíttassék és az ügyesség a rendes jövedelem feletti többlet egy részével jutalmaztassék, hogy a tisztnek könnyü legyen megőrizni becsületességét és buzgóságát.

6) Az uradalom alkatrészeit, jogait és terheit kimutató leltár, nagyobb kormányzóságoknál, nélkülözhetetlen fontosságu segítség.

7) Egy uradalom kormányzóságának számvevő kamarája legyen független az igazgatóságtól.

8) A birtok igazgatósága mutassa ki a birtokosnak koronkint a vagyoni állást és évenkint a nyert kamatot, vagy legalább a kapott tiszta jövedelmet, még pedig birtokonként és üzletáganként külön-külön és e kimutatás a számvevőséggel vizsgáltassék meg.

9) Nincs oly kihasználási mód mely a birtokost a birtokaira való gondoskodás alul feloldaná. Még a hosszú időre bérbeadásnál is, szükség van oly testületre, mely a bérlőre ügyel, hogy szerződési kötelezettségeit teljesítse és a birtoktőke erejét ne emészsze fel. Az igazgatósági személyzetnek e leg egyszerűbb használati módhoz is szüksége van a gazdasági szakismeretekre, és ezenfelül a rendesnél jóval nagyobb adag buzgósággal és becsületességgel kell birnia.

10) Mihelyt egy birtokos — és ezt néha a legtakarékosabb se kerülheti ki — pénzt vesz fel, arra kell törekedni, hogy azt mentől hamarább visszafizesse, mert a pénzt Ausztriában majdnem két annyival kell kamatoztatni, mint a mennyi kamatot a birtok ad.*) Ez utóbbi tény tekintetéből az adós-

*) Ausztriában a legjobban kezelt uradalmak fekvésük szerint.
H. ESZTERHÁZY FÉLE KATASTROPHA.

ságot legjobb birtokeladással törleszteni. Azon körülmény, hogy ily eladások által egy teljesen kike-rekített birtok hátrányosan szétszakíttatik, néha nagyon fontos okot szolgáltat, hogy a törlesztésre hosszabb és drágább út, t. i. a birtok jövedelme használtassék fel, de ha e jövedelemből a család szükségei fedezése és kamatfizetés után nem marad jelentékeny összeg az adósság törlesztésre is, akkor a birtokeladást a szükségesség követelményeül kell tekinteni. E szabály csak azon kevés földbirtokosnál képez kivételt, kik ipart, kereskedést üznek és ezekben az uradalmakra felvett pénzzel többet nyerneek, mint a mennyibe ez utóbbi kerül.

11.) A birtokos adóssági ügye épen oly ok-szerű üzleti tervet igényel, mint az ő uradalmi gazdasága, és az adósság törlesztési tervrajzot ép oly pontossággal kell követni.

A herczeg Eszterházy-féle vagyoni viszonyok oly rombolást szenvedtek, melynek Európában ne-hezen van párja. Mindamellet elegendő segélyforrás van még arra, hogy a becsületes és alapos szak-ismerettől támogatott tetterő ezt ismét jó utra viheti. E birtokok gazdagsága, azon sebek daczára, melyet az általános bérbeadás ütött rajtuk, még mindig oly hatalmas, hogy nem kénytelenek az őt nyomó terhek alatt megsemmisülni. Nem a tehetetlenség, hanem inkább a viszonyok példátlan összezavarása a tulaj-donképi betegség, mely a herczegi birtokot meg-

---

mint legfennebb 3 – 5 százalékot jövedelmeznek, míg a kölesön 6—9 százalékba kerül,

lepte. Először is a helyezeten uralkodni képes igazgatóságra van szükség, melynek időt engednek az anyaggal megismerkedni, világosságot vinni a zavarba, a saját segélyforrásokat megnyitni*) s mind ezeknek alapján egy átható működési tervet dolgozni ki; azután szükséges, az időközben elkerülhetetlen fizetések végett, pénzügyi segély. Az Eszterházy-ház minden barátjának, valamint az ausztriai birtok arisztokráciának, sőt maguknak a hitelezőknek is, elegendő okuk van e tekintetben kezét nyújtani; ez utóbbiaknak már azért is, mert a segély arra szolgál, hogy az ő követeléseik mentől hamarább kielégítenek.

Ily módon sikerülni fog, ezt — a hazai nagybirtokosságra nézve talán intő szózatul szolgáló — katasztróphát legyőzni. — És ha az ezután következő családfők atyáik, hibáiból és szerencsétlenségeiből, helyes tanulságot szereznek és képességet nyernek házaikat és birtokaikat ügyességgel kormányozni, akkor a hercegi ház elhalványuló csillaga valamennyi Eszterházy és a haza dicsőségére ismét hajdani fényében és pompájában ragyoghat fel.**)

---

*) Ezt csak a birtok pontos katastrálásával lehet elérni, mely a birtok értékét meggyőzőleg napfényre hozza.

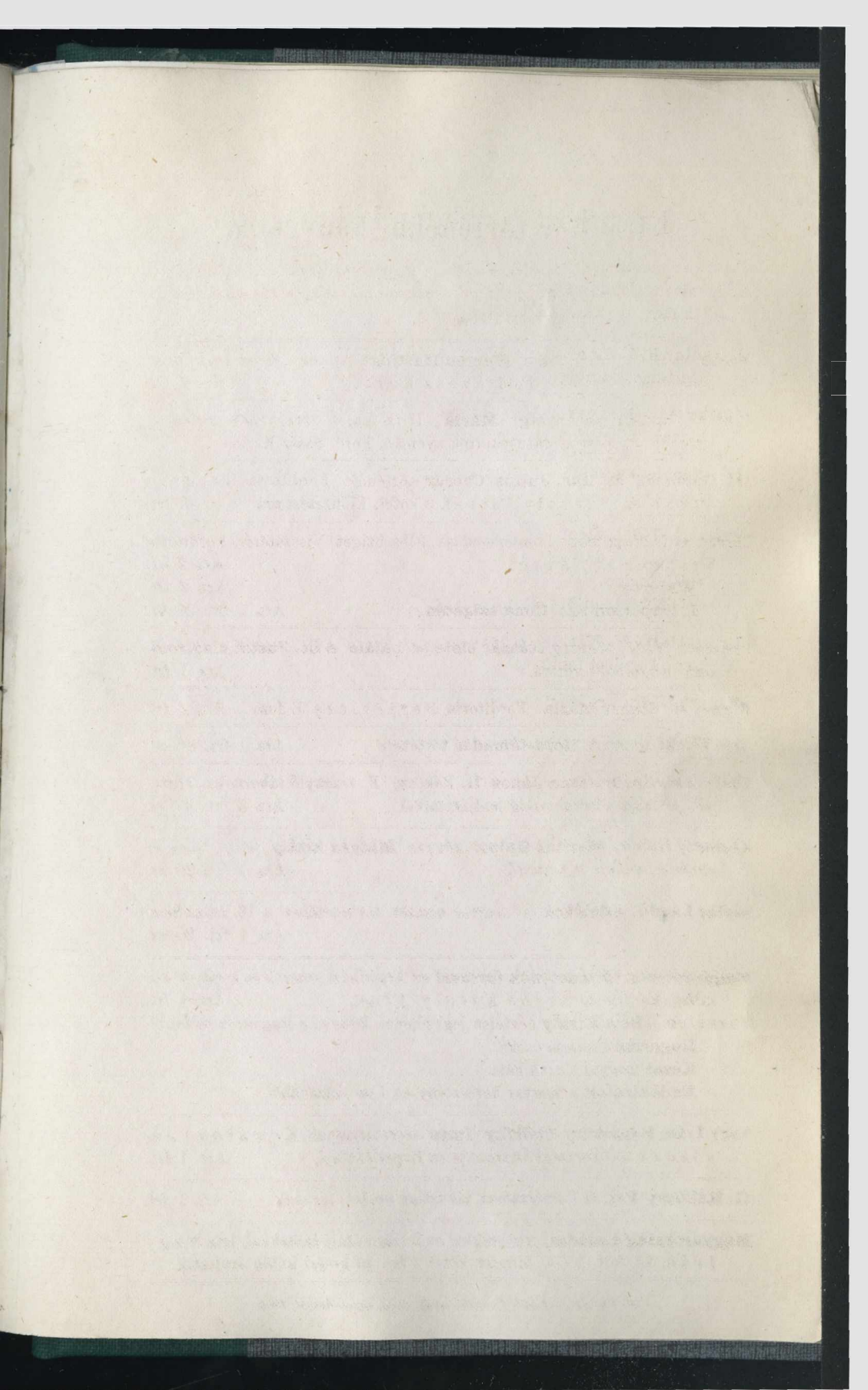
**) Ha szüksége fog mutatkozni, vagy az ügy érdeke kívánandja, szerző a rendelkezésére álló anyagot részletes tájékoztatásra felhasználja.

lépés. Először is a helyzetet kialakítani képe-
 gathatja van valakinek, melynek ideje engednek az
 anyaggyal megismerkedni, vizsgálódni, tanulni a za-
 varda a saját megfigyeléseiket meggyújt) a mind-
 csaknak alapján egy átható munkához teret dolgozni
 ki; azután várakozás az időközben elkerülhetetlen
 hiátusok végett. Az Ezerház-ház
 minden birtokának, valamint az országban birtok
 megszerzésének, az országban a hiátusnak is,
 elengedő önkéntes van a tekintetben kérelmet nyújtani; az
 hiátusának majd azert is mert a helyi aza azol-
 galand, hogy az ő követeléseik mentől hamarabb
 kielégtesse.

Így minden tekintetben fog, az - a hazai nagy-
 birtokosoknál a szolgálat szolgálat -
 elvárásokról legyen. - Ez is az azután követendő
 családok utáik, hibáiból és szerencsétlenségeiből,
 teljes tanulmányok szerencsék és kétségbeesés utának
 látható és birtokukat ügyességrel kormányozni.
 Akkor a hirtelen has elvárásukra csatlakoztat-
 ómunka kérésük és a has elvárásukra kérésük
 házi ügyekben és pompájában ragyognak fel.

DE BALHALLÁS
 1773

Itt csak a saját magán...
 az a...
 az a...
 az a...

Ráth Mór történelmi könyvtára.

Jelen vállalatból, melynek czélja a legjelesebb hazai és külföldi történelmi műveket díszes kiadásokban közre bocsájtani, eddig a következő művek jelentek meg, vagy vannak készülöben :

-
- Macaulay B. T. Lord Clive. Warren Hastings.** Az angol Kelet-India meghódításának története. Ford. Szász Károly Ára 2 frt.
-
- Justhe Th. Magyarországi Mária,** II-ik Lajos özvegyének története. Ujjonnan felfedezett státuspapírok nyomán. Ford. Szász K.
-
- III. Napoleon császár. Julius Caesar** története. Fordította Greguss Ágost és Székely József. 3 kötet. Előfizetési ára 10 frt.
-
- Thiers A. I. Napoleon** Trónlemondása. Elba Sziget. Visszatérés. Fordította Kecskenéy Aurél. Ára 2 frt.
 — — **Waterloo.** Ára 2 frt.
 — — **I. Napoleon Szt. Ilona szigetén.** Ára 1 frt. 20 kr.
-
- Prescott W. V. Károly császár élete és halála a St. Justei klostromban.** Angolból fordítva. Ára 1 frt.
-
- Mignet M. Stuart Mária.** Fordította Berzeviczy Edm. Ára 2 frt.
-
- Gróf Teleki Dom. A Hóra-támadás** története Ára 1 frt. 80 kr.
-
- Thaly Kálmán. Poityán János II. Rákóczy F. vezénylő** tábornoka. Történeti életrajz a kuruczvilág hadjárataival. Ára 3 frt. 60 kr.
-
- Kazinczy Gábor. Martius Galeot** könyve **Mátyás király** jeles, bölcs és elmés mondásai és tetteiről. Ára 1 frt. 20 kr.
-
- Szalay László. Adalékok** a magyar nemzet történetéhez a 16. században. Ára 1 frt. 20 kr.
-
- Magyarország történetének forrásai** az Árpád-házi vezérek és királyok korában. Fordította Szabó Károly. 4 füzet. Ára 4 frt.
 Tartalom : **Béla Király** névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről.
 — — **Rogierius** siralmas éneke.
 — — **Kézai** magyar Chronikája.
 — — **Emlékiratok** a magyar kereszténység I-ső századából.
-
- Nagy Iván. Késmárky Thököly Imre** secretáriusnak Komáromi Jánosnak törökországi Diáriumja és Experientiája. Ára 1 frt.
-
- II. Rákóczy Fer.** és kortársainak kiadatlan eredeti levelek. Ára 1 frt.
-
- Magyarország családai,** czimerekkel és leszármazási táblákkal. Irta Nagy Iván. 18. köt. A—V. Minden kötet 3 frt. 40 kr-ért külön árultatik.
-

